

טבת התשס"ט

בס"ד

"ואלה שמות בני יעקב הבאים מצרימה" לפרשת ויגש (ע"פ שיפורו של הרב אלהנן סמט)

תיאור ירידתו של יעקב למצרים:

1. בראשית מ"ה - מ"ו

כח וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד-יוֹסֵף בְּנֵי חַי אֲלֶכָה וְאַרְאֶנּוּ בְטָרְםָ אֲמוֹת.

א וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וְכָל-אֶשְׁרֵ-לוֹ וַיָּבֵא בָאָרֶץ שֶׁבַע וַיִּזְבַּח זְבָחִים לַאלֹהֵי אָבִיו יַצְחָק. **ב** וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמִרְאֵת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הֲנִי. **ג** וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי הֲאֵל אֱלֹהֵי אָבִיךָ אֶל-תִּירָא מִרְדָּה מִצְרַיִם כִּי-לְגוּי גָדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם. **ד** אֲנֹכִי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרַיִם וְאֲנֹכִי אֵעֲלֶךְ גַּם-עִלְיָה וְיוֹסֵף יִשִּׁית יָדוֹ עַל-עֵינֶיךָ. **ה** וַיִּקַּם יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּשְׂאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-יַעֲקֹב אֲבִיהֶם וְאֶת-טֹפֶם וְאֶת-נְשֵׁיהֶם בַּעֲגָלוֹת אֶשְׁרֵ-שִׁלַּח פְּרָעָה לְשֹׂאת אֹתוֹ. **ו** וַיִּקְחוּ אֶת-מִקְנֵיהֶם וְאֶת-רֶכֻּשָׁם אֶשְׁרֵ כֶּשֶׁוּ בְּאָרֶץ כְּנָעַן וַיָּבִיאוּ מִצְרַיִם יַעֲקֹב וְכָל-זָרְעוֹ אֹתוֹ. **ז** בָּנָיו וּבְנֵי בָנָיו אֹתוֹ בְּנֵיתָיו וּבְנוֹת בָּנָיו וְכָל-זָרְעוֹ הֵבִיאוּ אִתּוֹ מִצְרַיִם.

חושף לפנינו את חיבוטי הנפש של יעקב במעשה זה.

שמחה וחרדה משמשות בערבוביה:

משיכה "בחבלי אדם ובעבותות אהבה" לבנו האהוב שעליו התאבל עשרים ושתיים שנה מתנגשת ביראה מפני המשמעות המרומזת בירידה זו - שהיא המבשרת את ראשיתה של גלות מצרים.

לאחר הסיפור הטעון הזה על ירידת יעקב מצרימה באה רשימה מפורטת של בניו ובני בניו - שבעים הנפשות שבאו עמו מצרימה:

(ח) וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיִם וּבְנֵיו בְּכֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן:

(ט) וּבְנֵי רְאוּבֵן חֲנוּךְ וּפְלוּא וְחֶזְרֹן וְכֶרְמִי: (י) וּבְנֵי שְׁמֵעוֹן יְמוּאֵל וַיְמִין וְאֶחָד וַיְכִין וְצַחַר וְשָׂאוּל בֶּן הַכְּנַעֲנִית: (יא) וּבְנֵי לֵוִי גֵרְשׁוֹן קָהָת וּמְרָרִי: (יב) וּבְנֵי יְהוּדָה עֵר וְאוּנָן וְשִׁלָּה וְפָדָה וְזָרַח וַיְמַת עֵר וְאוּנָן בְּאָרֶץ כְּנָעַן וַיְהִי בְנֵי פָרֶץ חֶזְרֹן וְחִמּוּל: (יג) וּבְנֵי יִשְׂשָׁכָר תּוֹלַע וְפֹנָה וַיּוֹב וְשִׁמְרֹן: (יד) וּבְנֵי זְבֻלוֹן סֶרַךְ וְאֵלּוֹן וַיְחַלָּאֵל: (טו) אֵלֶּה בְּנֵי לֵאָה אֶשְׁרֵ יִלְדָה לְיַעֲקֹב בְּפָדָן אֲרָם וְאֵת דִּינָה בְתוּלָה כָּל נֶפֶשׁ בָּנָיו וּבְנוֹתָיו **שְׁלֹשִׁים וְשֵׁשׁ**:

(טז) וּבְנֵי גָד צַפְיוֹן וְחַגִּי שׁוּנִי וְאַצְבֵּן עֲרִי וְאַרְוָדִי וְאַרְאֵלִי: (יז) וּבְנֵי אֶשֶׁר יַמְנָה וַיְשׁוּנָה וַיְשׁוּי וּבִרְעֵיָה וְשִׁרְחָ אֲחֹתָם וּבְנֵי בְרִיעָה חֶבֶר וּמְלִפְיָאֵל: (יח) אֵלֶּה **בְּנֵי זֵלְפָה** אֶשְׁרֵ נְתַן לְבֶן לְלֵאָה בְתוּלָה וְתָלַד אֶת אֵלֶּה לְיַעֲקֹב **שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה נֶפֶשׁ**:

(יט) בְּנֵי רַחֵל אֵשֶׁת יַעֲקֹב יוֹסֵף וּבְנִימָן: (כ) וַיְנַלֵּד לְיוֹסֵף בְּאָרֶץ מִצְרַיִם אֶשֶׁר יִלְדָה לוֹ אֶסְנַת בַּת פּוּטִי פְרַע כֶּהֵן אֹן אֶת מְנַשֶּׁה וְאֶת אֶפְרָיִם: (כא) וּבְנֵי בְנִימִן בְּלַע וּבְכָר וְאַשְׁבֵּל גְּרָא וְנַעֲמָן אַחִי

וְרֹאשׁ מַפְיִם וְחַפְיִים וְאַרְדָּ: (כב) אֵלֶּה **בְּנֵי רַחֵל** אֶשֶׁר יִלְד לְיַעֲקֹב כָּל נֶפֶשׁ **אַרְבָּעָה עָשָׂר**:

(כג) וּבְנֵי דָן חַשִׁים: (כד) וּבְנֵי נַפְתָּלִי יַחְצָאֵל וְגוּנִי וַיְצָר וְשִׁלָּם: (כה) אֵלֶּה **בְּנֵי בְלָהָה** אֶשֶׁר נְתַן לְבֶן לְרַחֵל בְּתוּלָה אֶת אֵלֶּה לְיַעֲקֹב כָּל נֶפֶשׁ **שִׁבְעָה**:

(כו) כָּל הַנֶּפֶשׁ הַבָּאָה לְיַעֲקֹב מִצְרַיִם יִצְאִי יִרְכּוּ מִלְבַּד נִשְׂי בְנֵי יַעֲקֹב כָּל נֶפֶשׁ **שְׁשִׁים וְשֵׁשׁ**:

(כז) וּבְנֵי יוֹסֵף אֶשֶׁר יִלְד לוֹ בְּמִצְרַיִם נֶפֶשׁ **שְׁנַיִם** כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיִם **שִׁבְעִים**:

ולאחריה ממתנינים לנו בפרשה עוד שני מפגשים דרמטיים:

■ המפגש בין יעקב ליוסף, שקיצור תיאורו והאיפוק המאפיין אותו אומרים 'דרשני':

כט וַיֹּאסֶר יוֹסֵף מִרְכַּבְתּוֹ וַיַּעַל לְקֶרֶת-יִשְׂרָאֵל אָבִיו גִּשְׁנָה וַיֵּרָא אֵלָיו וַיִּפַּל עַל-צְנַאָרָיו וַיִּבְךְ עַל-צְנַאָרָיו עוֹד. **ל** וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל-יוֹסֵף אֲמוֹתָה הִפְעַם אַחֲרַי אֹתִי אֶת-פָּנֶיךָ כִּי עוֹדֶךָ חַי.

■ והמפגש בין יעקב לפרעה, שאף הוא אומר מעין זאת:

2. בראשית מ"ז

ז וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת-יַעֲקֹב אָבִיו וַיַּעֲמְדֵהוּ לִפְנֵי פְרָעָה וַיִּבְרַךְ יַעֲקֹב אֶת-פְּרָעָה. **ח** וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֶל-יַעֲקֹב כִּמָּה יְמֵי שְׁנֵי חַיֶּיךָ. **ט** וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-פְּרָעָה יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרֵי שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה מָעַט וְרַעִים הָיוּ יְמֵי שְׁנֵי חַיֵּי וְלֹא הִשְׁיִגוּ אֶת-יְמֵי שְׁנֵי חַיֵּי אָבִיתִי בְיַמֵּי מְגוּרֵיהֶם. **י** וַיִּבְרַךְ יַעֲקֹב אֶת-פְּרָעָה וַיֵּצֵא מִלְּפָנֶי פְּרָעָה.

בשעור השבוע בחרנו לעסוק ברשימת שבעים הנפש של בית יעקב שבאו מצרימה. בחירה זו עשויה להראות במבט ראשון תמוהה: וכי מה יש ברשימת שמות ומספרים שיוכל לעניין? ומדוע לעסוק בקבוצת פסוקים שאופייה טכני והיא מהווה 'איי ספרותי הקוטע את רצף העלילה'.

ומסביר הרב אלהנן סמט:

3. הרב אלהנן סמט

רשימות מסוגים שונים מהוות סוג ספרותי חשוב ונפוץ במקרא, והקורא בן ימינו נוטה להתעלם מהן בדרך כלל מחוסר עניין. לחוסר העניין הזה יש לעתים סיבה אובייקטיבית: שמות של אנשים או של מקומות או של חפצים אינם אומרים לנו כיום את מה שאמרו לקורא הקדום, שהשמות הללו היו מוכרים לו וקשורים אל חייו ואל סביבתו. אולם זהו הסבר חלקי בלבד. הסיבה העיקרית לחוסר העניין היא שינוי הטעם הספרותי של הקורא בן ימינו מטעמו של

4. בראשית ל"ז, א-ב

"וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען, אלה תלדות יעקב..." -

כפי שביאר אותה רשב"ם:

5. הרשב"ם

"זהו סיפור הקמת הזרע (=העמדת תולדות) על ידי בניו של יעקב - הקמת דור שלישי במשפחה. בתור שכזה מתקשר סיפור יוסף ואחיו אל סיפורי המאבקים הקודמים של האישים הנבחרים בספר בראשית על הקמת זרע, והוא האחרון שבהם."

כפי שראינו בשעור הנ"ל הקושי בהקמת הזרע במשפחתו של יעקב נבע מן המשבר החמור שאליו נקלעה המשפחה בגלל טעויות וחטאים של בני המשפחה כולם.

שניים מבניו של יעקב - החשובים שבהם - יהודה ויוסף - ניתקו בשל המשבר הזה ממשפחתם ועמדו בפני סכנה חמורה של הכרתת זרע או של אי-הקמתו.

סיפור יהודה ותמר מתאר את ההתגברות על סכנת הכרתת הזרע בזכותה של תמר: תמר יולדת ליהודה שני בנים, וכך מוקם לו זרע.

סיפור עלילותיו של יוסף במצרים (בפרקים ל"ט-מ"א) מתאר כיצד יוסף, שנמכר לעבד במצרים, זכה לעלות לגדולה, ובכך לשאת אישה ולהוליד ממנה שני בנים.

המשך הסיפור מתאר את מאבק ההישרדות של המשפחה בעת הרעב. אגב המאבק הזה מתאחדת המשפחה, ושני הענפים הנידחים - יהודה ויוסף - שבים אליה ביחד עם זרעם.

את רגע האיחוד השלם של המשפחה במצרים - בטרם יפגשו יעקב וכל זרעו את יוסף במצרים והמשפחה תשוב להיות משפחה אחת - מקדימה **רשימת שבעים הנפש של בית יעקב**.

מה אומרת אפוא רשימה זו?

בשעור לפרשת וישב תארנו את רשימת שבעים בני יעקב כישירת הניצחון במאבק על הקמת הזרע במשפחת יעקב.

אל רשימה זו רומזת הכותרת העומדת בראש הסיפור "אלה תלדות יעקב...", כפי שהיטיב רשב"ם לבארה:

המשך הרשב"ם

אלה תלדות יעקב - בני בניו שהיו שבעים והיאך נולדו. כיצד: יוסף בן שבע עשרה שנה ונתקנאו בו אחיו, ומתוך כך (א) ירד יהודה מאת אחיו והיו לו בנים... שלה ופרץ זרחה, (ב) ונתגלגל הדבר שיוסף הורד מצרימה ונולדו לו במצרים מנשה ואפרים, ושלה יוסף בשביל אביו וביתו, עד שהיו שבעים.

אל רשימה זו חותר אפוא הסיפור כולו מראשיתו:

הוא מתאר כיצד התגבר בית יעקב על משבר ההתפוררות הפנימית וזכה להקים דור שלישי גדול ומסועף ששב להתלכד מסביב לאבי המשפחה, בלא שנידח ממנו נידח;

כל בניו של יעקב הקימו משפחות משלהם, וכולם שבו עם זרעם לחיות בקרב המשפחה.

הרב סמט רואה ברשימת שבעים בני יעקב גם שירת הודיה לה של יעקב, על כך שבשנות הדור שעברו מאז שב יעקב אל ארץ כנען ובו ישבו יעקב וביתו בארץ כנען, גרו בניו והקימו כולם משפחות משלהם והולידו בנים.

הרב סמט רואה ברשימה בפרשתנו מעין תחליף לתפילת ההודיה. ובלשונו של הרב סמט:

הקורא הקדום, שהיה הנמען הראשון של המקרא. הקדמונים חיבבו עד מאוד רשימות אלו, ויש מהן שהיו בעבורם כעין דברי שיר. רשימות רבות באות במקרא דווקא כדי לבטא חגיגות והתרוממות מישגרת הסיפור המקראי, וישנן רשימות הנושאות אופי של שירה אפילו בדרך כתיבתן במקרא.¹

לכן המעיין במקרא, החפץ בהבנת פשוטו, נדרש לנסות לשים עצמו במקומו של הקורא הקדום ולהבין את טעמו הספרותי, על מנת להבין ולחוש כמידת יכולתו את כוונת הכתוב.

כל האמור ביחס לכלל הרשימות במקרא אמור אף ביחס לרשימת שבעים הנפש הבאים את יעקב מצרימה.

רשימה זו מהווה שיא חגיגי בסיפור על יוסף ואחיו, והיא מצויה במוקד חשוב במהלך העלילה - בין הבשורה שנתבשר יעקב על כך שיוסף בנו חי, בשורה שהביאה אותו לרדת אל בנו, לבין פגישתו עמו במצרים.

רשימה זו מהווה גם את 'קו פרשת המים' בקורות בית יעקב, המפריד בין קורותיו של בית זה בארץ כנען לבין קורותיו בארץ מצרים.

הקורא הקגיש חש אפוא כי רשימה זו מהווה נקודת גובה בסיפור, והיא מהווה ביטוי מרגש לרעיונותיו ולמגמתו.

רשימת שמות בני ישראל משקיפה על ספר בראשית

הרב אלחנן סמט מגדיר את רשימת "שמות בני ישראל הבאים מצרימה" כ'קו פרשת המים' בסיפור יוסף ואחיו ובקורות ישראל שעליהן מספרת התורה.

בתור שכזו משקיפה הרשימה לשני כיווני זמן הפוכים - אל העבר המתנקז עד אליה, ואל העתיד שהיא משמשת לו נקודת מוצא - ובאופן מפליא היא חותרת למסקנה משותפת משתי הפרספקטיבות הללו, כפי שיתברר בהמשך.

בשעור לפרשת וישב עמדנו על שתי משמעויות שונות שיש לסיפור יוסף ואחיו בכללותו.

ראינו שמהסיפור כשלעצמו עולה שזהו סיפור 'תולדותיו' של יעקב בארץ כנען. כך מעידה הכותרת הבאה בראש הסיפור כולו:

1 בפרק י"ב בספר יהושע מסוכמת מלחמת כיבוש הארץ על ידי יהושע ברשימה של שלושים ואחד מלכי כנען שנוצחו, הכתובה בצורה של שירה. רשימה זו אכן הייתה שירה לדור כובשי הארץ ולדורות הבאים אחריהם בתקופת המקרא: היא הזכירה להם את האירוע ההיסטורי המכונן הזה - את כיבושה המהיר של הארץ מידי מלכי כנען הרבים; שמות רוב הערים המוזכרות ברשימה זו היו מוכרים לכל אדם מישאל שחי בארץ, ואפשר שכך גם עלילות כיבושן.

דוגמה קרובה לזו היא רשימת עשרת בני המן במגילת אסתר (ט', ז-י), הכתובה אף היא כשירה, והנקראת גם כיום בקול על ידי הקהל הנאסף לשמוע את קריאת המגילה, כדרך שנקראים כמה מפסוקי השיא הדרמטיים שבה.

אף רשימת קרבנות הנשיאים בעת חנוכת המזבח (במדבר ז', יב-פג), החוזרת על עצמה שתיים עשרה פעמים כמעט ללא שינוי (מלבד הנשיא המביא את קרבנו), מסתבר שהייתה בעיני הקורא הקדום ובאוזני השומע הקדום ביטוי שיא לחגיגות המעמד של חנוכת המזבח ביום הימשח אותו, והוא חש רגש רוממות בחזרה הזאת, המקיפה את נשיאי כל שנים עשר השבטים. תחושת השלמות והאחדות של העם שעוררה בו רשימה זו הייתה מתקפחת קשות לו 'התייעלה' הרשימה על פי דרכי הביטוי המקובלות עלינו כיום.

6. הרב אלחנן סמט

יעקב האב הזקן יכול להתבונן בעגלות הבאות מצרימה, המלאות נשים וטף שהם תולדותיו ומונהגות על ידי בניו הבוגרים - ולרוות נחת.

מן ההיבט הזה משקיפה רשימת שבעים נפשות בית יעקב, ביחד עם הסיפור השלם של יוסף ואחיו, אל ספר בראשית כולו.

בחירתו של אברהם מהווה התחלה חדשה בספר בראשית, העומדת בהקבלה לבחירתו של נח עשרה דורות לפני כן להיות אבי האנושות שלאחר המבול.

כהמשך לכך יש לומר כי רשימת שבעים הנפש של בני יעקב עומדת בהקבלה לשבעים בניו של נח בפרשת תולדות בני נח (י', א).

כלומר כמו שבעים בניו של נח הם מיניאטורה של האנושות כולה, כמו שנאמר (י', לב) "ומאלה נפרדו הגוים בארץ", כך שבעים בני יעקב מהווים את המיניאטורה של עם ישראל.

חשיבות ומשמעות המספר שבעים על פי הרב יעקב מדן

הרב מדן מסביר שהמספר שבעים - הסכום הכולל של יורדי מצרים - איננו מספר מקרי, וכראיה לכך העובדה שהתורה מדגישה מספר זה פעמים נוספות (שמות א', ה; דברים י', כב).

על פי הרב מדן חשיבותו של המספר שבעים קשורה לדברי השירה:

7. דברים ל"ב, ח-ט

"בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל: כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו".

כלומר הפסוק מקביל בין שתי פרשיות: תולדות בני נח שנפרדו לאחר המבול ופרשת דור הפלגה מחד, ותולדות בני יעקב היורדים למצרים מאידך.

תולדות העולם - עמים ותרבויותיהם ומלחמותיהם - החלו משבעים נפש, וכך גם החלו תולדות ישראל, כאשר הפכו במצרים ממשפחה לעם.

על פי הרב מדן, יש בהקבלה זו מלבד הצד הרעיוני גם צד משפטי עם משמעות מעשית.

ארץ ישראל נתחלקה למשפחות יורדי מצרים (כמוכח במדבר כ"ו - עיין שם), ובני יוסף עמם, והשמות הנזכרים ברשימתנו הם שמות המשפחות שמהן יהיה בנוי העם בעתיד;

והם הם שמות המשפחות שעליהן נאמר במפקד הנוחלים את הארץ:

8. במדבר כ"ו, נג

"לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות".

ולכן משמעות דברי השירה הם שהקב"ה חילק את עולמו לשבעים אומות - בני נח, ובמקביל חילק את ארצו לשבעים משפחות בני ישראל.

הנחלת ארצו הנבחרת של ה' התבצעה באופן המקביל לדרך הנחלת כלל העולם.

(בסעיפים הבאים נראה את משמעות תפיסה זו להסבר הקשיים שנציג)

רשימת שמות בני ישראל משקיפה על ספר שמות

המשמעות האחרת של סיפור יוסף ואחיו, עולה מראייתו כסיפור מבוא לגלות מצרים.

בסיפור זה נתקיימה ביעקב ובזרעו גזרת הגלות שנאמרה לאברהם בברית בין הבתרים (בפרק ט"ו) "ידע תדע...".

הרעב בארץ והורדת יוסף למצרים והפיכתו שם למשנה למלך, כל אלו משמשים אמצעים 'לפתות' את יעקב לרדת למצרים בכבודו - "בחבלי אדם" ו"בעבותות אהבה", כדי שבו ובזרעו תחל הגלות.

על פי ראייה זאת של הסיפור, את רגע הכניסה הממשית של יעקב ושל ביתו לגלות מצרים מקדימה רשימת שבעים נפשות בית יעקב, והיא באה ללמד כי גלות מצרים אינה גלות של יחידים או של משפחה בודדת אלא גלות של שבט גדול - ראשיתו של עם, הגולה מארצו שבה נוצר.

מבחינה זו יש חשיבות רבה להדגשה בכותרתו של הסיפור כי 'תולדות יעקב' שעליהן יסופר להלן הועמדו בעת שיעקב ישב בארץ כנען.

לתפיסת ישיבתם של בני ישראל במצרים כגלות של עם מארצו נודעת חשיבות רבה בעיצוב התודעה של בני ישראל החיים במצרים:

הם חיים במצרים בהכרה שזו אינה ארצם, אלא ארץ כנען היא ארצם, שממנה יצאו אבותיהם - שבעים הנפש מייסדי המשפחות שמהן מורכב עם ישראל.

אל ארץ כנען תהיינה עיניהם נשואות לשוב כאשר יפקוד יפקוד א-לוהים אותם.

לרשימת שבעים הנפש חשיבות נוספת:

בתוך דורות אחדים יהפכו שבעים הנפש הללו לעם רב ועצום, ובכך תתקיים הבטחת ה' לאבות להרבות זרעם.

ביחס למהפך הדמוגרפי הזה המספר 'שבעים' אינו מספר גדול: אמנם שנים עשר בניו של יעקב העמידו כולם צאצאים, אולם מידת ההתרבות של משפחת יעקב בשנות הדור שישבו בארץ כנען לא הייתה יוצאת דופן.

במצרים, לעומת זאת, יחל תהליך התרבות יוצא דופן שיביא לכך שבעת היציאה ממנה ימנה העם שישים ריבוא גברים. דבר זה מבליט משה בנאומו בספר דברים:

9. דברים י', כב

בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך ה' א-להיך ככוכבי השמים לרב.

על משמעות זו של רשימת שבעים הנפש במקומו עמד חזקוני בפירושו לפסוק ח:

10. חזקוני בפרשתינו

ואלה שמות - חזר ומנאן לספר נפלאות הקב"ה, שבשבעים נפש ירדו למצרים, ובזמן מועט נעשו יותר משישים ריבוא.

לסיכום רשימת שבעים הנפש של בית יעקב נועדה "לספר נפלאות הקב"ה" הן בהתייחסותה אל העבר, כסיכום תהליכים שאירעו בחיי יעקב ושתוארו בספר בראשית, והן בהתייחסותה אל העתיד - אל התפתחותו של עם ישראל מאותן שבעים נפש - כפי שיתואר הדבר בספר שמות.

הסתירות במספרים שברשימה

יש אומרים: **יעקב** השלים עמהם במניין. אמר רבי יצחק: משל לשני לגיונות של מלך: דקומניא ואגוסטינא. בשעה שהמלך נמנה עם אלו - נמצאו שלמים, ובשעה שהמלך נמנה עם אלה - נמצאו שלמים.

בעוד שדעת הי"ש אומרים גילתה לנו כי 'הגורם הנעלם' הוא יעקב, בא משלו של רבי יצחק לבאר את הסיבה להופעתו ולהיעלמותו במניינים השונים. שני הלגיונות החשובים בצבאו של יעקב - הלא הם בני לאה ובני רחל, וביותר יוסף, בן רחל ובנו האהוב של יעקב.

במניין הראשון נמנה יעקב עם בני לאה, ועל כן מספרם 33 ביחד עמו.

אולם בשלב המספרים המסכמים עולה מספרם של כלל בני יעקב היורדים מצרימה ל-66, ובהכרח מספר זה אינו כולל את יעקב.

אל המספר הזה עליך להוסיף את האמור בפסוק כז: **ובני יוסף אשר ילד לו במצרים - נפש שנים**. אולם כדי שיוסף ובניו ישלימו למניין שבעים, כאמור בהמשך הפסוק **"כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה - שבעים"** עליך להוסיף את יעקב למשפחת יוסף, שבה אכן לא נזכר מניין מפורש, ועל כן דבר זה אינו מן הנמנע.

וכך משלים יעקב פעם אחת את מניין בני לאה ופעם אחת את מניין בני רחל. ונמצאו אלו ואלו שלמים במניינם.

הרב סמט מסביר שהמדרש המשיל את השלמתו של יעקב את שני 'לגיונותיו' כהשלמה שנועדה להפוך את שניהם לשלמים ולשוויים ביחס המלך אליהם. אולם מוסיף הרב סמט:

12. הרב אלחנן סמט

דומה שניתן לראות בתזוזה זו של יעקב מלגיון ללגיון משמעות הקשורה לסיפורנו ולתוכנו המיוחד: ביציאת בניו מארץ כנען לבוא מצרימה כלול יעקב בקבוצת בני לאה, שהיא קבוצת בניו הגדולה והעיקרית; אולם בסיכום הרשימה, המשקף את המפגש בין היורדים למצרים (66) לבין המצויים בה זה מכבר, עובר יעקב למשפחת יוסף, כיוון שמרגע זה, שבו נתאחדה המשפחה בחסותו של יוסף, חוזר הלה למעמדו כבן המועדף, ומכאן ואילך יאריך הסיפור בתיאור המפגשים בין יעקב ליוסף ולבניו.

את תשובת המדרש, שמניין 33 בני לאה כולל את יעקב ואילו מניין 66 אינו כולל אותו, ניתן להוכיח מלשון הכתובים בשני המקומות:

בפסוק הפותח את רשימתנו נאמר (פסוק ח) - **מקור 1** - ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה - יעקב ובניו - בכר יעקב ראובן. ונשאלת השאלה מה באות המילים **"יעקב ובניו"** להוסיף על הפסוק ומה נחיצותן?

את המילים **"בני ישראל"** הבאות בראש הפסוק ניתן לפרש בשתי דרכים: א. בניו של יעקב, הקרוי גם בשם ישראל; ב. האישים הכלולים בשבט הקרוי 'בני ישראל'.

לפי הפירוש הראשון אין מקום לכלול את יעקב במניין, אולם לפי הפירוש השני הדבר אפשרי, שהרי אף הוא - אבי השבט - כלול בשבטו.

רשימת משפחת יעקב בנויה מארבע קבוצות של משפחות בני יעקב המסודרות על פי האמהות: פירוט בניה ובני בניה של כל אם, ולאחריו - סיכום הנפשות באותה קבוצה.

האמהות מסודרות בסדר יורד, לפי מספר הנפשות השייכות לכל אחת מהן.

אגב כך נוצרו שתי קבוצות: **לאה וזלפה** שפחתה; **רחל ובלהה** שפחתה, על פי הפרוט הבא:

- קבוצת בני לאה 33, וקבוצת בני זלפה שפחתה 16
- קבוצת בני רחל 14, וקבוצת בני בלהה שפחתה 7

א. כבר בשלב ראשון מתבלט קושי:

במניין בני לאה (הכולל אף את דינה) אינך מוצא אלא **32 נפש!**

(ראובן): חנוך ופלוא וחצרון וכרמי (5); **שמעון:** ימואל וימין ואהד ויכין וצחר ושואל (7); **לוי:** גרשון וקהת ומררי (4); **יהודה:** שלה ופרץ וזרח, וחצרון וחמול בני פרץ (6); **יששכר:** תולע ופוח ויוב ושמרון (5); **זבולון:** סרד ואלון ויחלאל (4); **דינה** (1). סך הכול: 32.

הנפש היתרה במניין בני לאה פוגמת בהרמוניה המספרית **הניכרת ברשימה:**

בני הגבירות במשפחת יעקב כפולים מבני השפחות הן בסך הכול (23: 46) והן בכל צמד נשים בנפרד (לאה-זלפה 32: 16; רחל-בלהה 14: 7).

ב. בסיום הרשימה (פסוקים כו-כז) באים הסיכומים בשני מספרים: נפשות יוצאי ירך יעקב שבאו מצרימה - **66 נפש**, ולעומתם יוסף ושני בניו, שהיו מצויים כבר במצרים. המספר 66 מתאים לחיבור המספרים הקודמים (בהפחתת שלוש נפשות מקבוצת בני רחל - יוסף ושני בניו) רק אם מונים **32 נפשות בבני לאה**, ודבר זה מחזק את השאלה הקודמת.

ג. אחר שני המספרים המסכמים הקודמים בא המספר האחרון לסכם את הרשימה כולה (פסוק כ"ז):

כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה - שבעים.

אולם שני המספרים הקודמים אינם עולים אלא לשישים ותשע, וכדי להגיע לשבעים נראה שיש להוסיף אותו גורם נעלם, **שלעתים הוא נגלה ולעתים הוא נכסה.**

ולסיכום השאלה היא:

מיהו אותו גורם שלעתים הוא כלול במניין ולעתים לא, **ומהו קנה המידה** להכללתו או לאי-הכללתו במניין?

מדרש בראשית רבה ניסח את השאלה רק ביחס לשלב סיכום המספרים בפסוקים כו-כז, משום ששם הסתירה בין חיבור המספרים 66 ו-3 לבין סיכומם ב-70 ממש זועקת:

11. בראשית רבה (צד, ט)

רבי לוי בשם רבי שמואל בר נחמן: ראית מימך אדם נותן לחברו שישים ושישה כוסות [-של זכוכית, שהן דבר יקר שמקפידים במניינו המדויק] וחוזר ונותן לו שלושה, והוא מונה אותם שבעים!?

במדרש מוצעות כמה תשובות על דרך הדרש, אך תשובה אחת הניתנת בו, נראה שהיא **התשובה על דרך הפשט**, וכך אכן פירשו הפשטנים בכל הדורות (רשב"ם בביאורו לפסוק ח וראבי"ע בביאורו לפסוק כז; אור החיים לפסוק ח):

התשובה ברורה: נשי בני יעקב אינן כלולות ביוצאי ירכו, ומלבד זאת הן כלולות במניין באמצעות אישיהן, שהרי **אשתו כגופו**, אולם **דינה ושרח הן תולדותיו של יעקב**.

העובדה שליעקב נולדה בת אחת בלבד אחר עשרה בנים כתובה בפירוש בפרק ל'.

אולם תמוה שבכל שתיים עשרה המשפחות של בני יעקב, שלהן נולדו חמישים ושבעה צאצאים, לא נולדה אלא בת אחת - שרח **בת אשר?**

דבר זה הוא בגדר חריגה מן ההסתברות הסטטיסטית.

מסתבר לומר שלבניו של יעקב אכן נולדו בנות, כדרכו של עולם, במספר שווה פחות או יותר למספר הבנים, והללו אינן מנויות בשבעים הנפש שירדו למצרים.

אפשר שדבר זה נרמז בפסוקים המקדימים את רשימתנו:

16. בראשית מ"ו

ו...ויבאו מצרימה יעקב וכל זרעו אתו.

ז בניו ובני בניו אתו, **בנותיו ובנות בניו** וכל זרעו הביא אתו מצרימה.

המפרשים נתקשו מי הן **בנותיו** של יעקב הנזכרות בפסוק ז: והלוא **אנו יודעים רק על בת אחת שלו - דינה?**

ומי הן **בנות בניו**, והלוא **אנו יודעים על בת אחת בלבד שנולדה לבן יעקב - שרח בת אשר?**²

וכך ענה רמב"ן על שאלות אלו:

17. רמב"ן בד"ה בנות בניו

דרך הכתוב כשידבר בייחוס הרבים יאמר ביחיד לשון רבים. (כג) **ובני דן - חשים**; (במדבר כ"ו, ח) **ובני פלוא - אליאב**. וכן [כאן]: **בנותיו - דינה, ובנות בניו - שרח בת אשר**.

אלא שנראה שאין הנידון דומה לראיה:

שני הפסוקים שהביא רמב"ן להוכיח את טענתו לקוחים משתי רשימות יחס שבהן חוזרת הנוסחה הקבועה 'ובני פלוני כך וכך', ולפיכך אין הנוסחה הזאת משתנה אפילו במקום שיש בן אחד בלבד;

אולם פסוק ז במקומו אינו חלק מרשימת יחס (הוא רק מקדים אותה), ועל כן נראה כי אין כל סיבה שלא לכתוב 'ובני ובני בניו אתו, **בתו ובת בנו** וכל זרעו'.

קושי נוסף שיש לעורר על פסוק ז הוא מדוע מפריד הכתוב בין זכרים לנקבות דווקא - **"בניו ובני בניו / בנותיו ובנות בניו"** ולא **בין הדורות בדרך זו: 'בניו ובנותיו / בני בניו ובנות בניו'**.

ומסביר הרב סמט שנראה שפסוק ז בא אפוא ללמדנו שליעקב **היו בנות בנים רבות מלבד שרח בת אשר**.

אך מי הן **בנותיו** הרבות של יעקב?

קשה לשער שהיו ליעקב בנות נוספות על דינה.

כאן הפתרון פשוט: **בנותיו** הן אלו שכבר נזכרו:

18. בראשית ל"ז, לה

"ויקמו כל בניו וכל בנותיו לנחמו"

המילים **"יעקב ובניו"** משמשות תמורה למילים **"בני ישראל הבאים מצרימה"** ובכך הן מחייבות את הפירוש השני:

'בני ישראל' הם השבט הקרוי כך, הכולל בתוכו הן את יעקב עצמו והן את בניו.

ומכאן שיש לכלול את יעקב בקבוצה הראשונה, העיקרית והגדולה של בניו - קבוצת בני לאה, שיחד עמו הם מונים 33 נפשות.

על ראייה זו עמד רשב"ם:

13. רשב"ם בביאורו לפסוק ח בד"ה יעקב ובניו

"יעקב מחשבון שבעים נפש כמו שמוכיח לפנינו לפי הפשט 'כל נפש בניו ובנותיו של יעקב ולא הכול 'שלושים ושלישי' - עם יעקב".

אף ראב"ע עמד על כך:

14. ראב"ע בביאורו לפסוק כז

"והנכון בעיניי שיעקב בחשבון [השבעים] וממנו יחל... והראיה על זה שאמר בתחילה 'יעקב ובניו'."

את המילים המסכמות את מספר בני לאה (טו) **"כל נפש בניו ובנותיו שלושים ושלישי"**, הנראות כמתנגדות להכללת יעקב במספר זה, מבאר ראב"ע (שם):

"...כאילו אמר 'כל נפש בניו ובנותיו עם נפשו - שלושים ושלושי'."

לעומת זאת, בפסוק הסיכום של נפשות היורדים למצרים נאמר (פסוק כ"ו): **- מקור 11**

כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יצאי ירכו... כל נפש ששים ושש. ניסוח כזה אינו יכול לכלול את יעקב, שהרי יעקב אינו כלול ביוצאי ירכו הבאים **לו** מצרימה'.

וכן כתב רשב"ם:

15. רשב"ם בביאורו לפסוק כו

"יעקב, שהוא מחשבון שלושים ושלוש של לאה, אינו בכלל יוצאי ירכו, כי יוצאי ירכו לא היו כי אם ששים ותשע".

הוצאתו של יעקב מסיכום זה נועדה, על פי דברי המדרש, לאפשר את מנייתו בסיכום הכללי של שבעים נפש כמי שמשלים את יוסף ובניו.

הנשים הנמנות ברשימה ואלו שאינן נמנות בה

ברור שמספר הנפשות הממשי שירדו למצרים היה גדול יותר משבעים, שהרי במניין זה לא נמנו נשות בניו של יעקב, כמפורש בפסוק כו: **- מקור 1**

כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יצאי ירכו מלבד נשי בני יעקב...

נראה אפוא שרשימתנו **אינה כוללת נשים**.

אולם דבר זה לכאורה אינו נכון: **שתי נשים כלולות בה**, הן בשמותיהן והן כמשלימות המניין - **דינה** בת יעקב ולאה (פסוק טו) **ושרח בת אשר** (פסוק יז).

(ללא דינה לא יעלה מספר בני לאה ל- 33 (אף כשיעקב כלול במספר זה), וללא שרח בת אשר לא יעלה מספר בני זלפה ל- 16).

ונשאלת השאלה, מדוע מנו את השתיים הללו ולא את נשי יעקב?

² ראב"ע ביאר בדוחק כי הכוונה לשפחות שהיו לדינה ולשרח, שגדלו עם השתיים מקטנותן בבית יעקב ועל כן נקראו 'בנותיו' או 'בנות בניו' (אלא שלא ביאר בזאת מה פשר הריבוי של 'בניו'). בד"ק ביאר כי 'בנותיו' הן דינה וכלותיו של יעקב ו'בנות בניו' הן שרח וכלותיהם של בני יעקב (הנשואות לנכדיו).

אין זה מן הנמנע אפוא שמי מבניו של יעקב שנשא אישה בצעירותו ואף השיא אישה לבנו בהיותו צעיר, זכה לבני בנים עוד לפני הירידה למצרים.

במה שנוגע להולדתם של בני בנו של אשר אין הדבר כה מרווח: אשר אינו מן הבנים המבוגרים של יעקב, ודווקא בנו הרביעי - בריעה - הוא שהעמיד לאשר שני בני בנים עוד לפני הירידה למצרים. על אף לחץ הזמנים הזה - הדבר הוא בגדר האפשר.

אולם במה שנוגע לבני בנו של יהודה או נתקלים בקושי חמור ביותר.

שני נכדיו של יהודה אינם בנים לשלה (שכזכור מפרק ל"ח, יד גדל, ויכול היה באופן עקרוני לייבם את תמר ו להעמיד בני בנים ליהודה) אלא הם בניו של פרץ (פסוק יב) ויהיו בני פרץ חצרן וחמול.

אולם לפי מה שנתברר לנו בשני העיונים הקודמים - לפרשת וישב ולפרשת מקץ - דבר זה לא ייתכן:

הרי הסיפור אודות הקמת הזרע בבית יהודה (פרק ל"ח) התרחש במשך כעשרים שנה, המקבילות לעשרים השנה שבהן היה יוסף במצרים עד לראשית הרעב.

בשנים אלו נשא יהודה את בת שוע לאישה והוליד ממנה שלושה בנים;

ער בכורו גדל, עד שבעצמו נשא לאישה את תמר - ומת;

אחיו אונן אמור היה לייבמה ומת אף הוא;

האח השלישי שלה הספיק לגדול אף הוא ולהיות ראוי לייבם את תמר, ואז הרתה תמר מיהודה וילדה את פרץ ואת זרח.

כל האירועים הללו נכנסים בצפיפות ובלחץ לתוך כעשרים שנה.

פרץ וזרח נולדו, אם כן, סמוך לבואה של המשפחה למצרים והיו אותה עת תינוקות רכים, וודאי שפרץ לא יכול היה להיות אב לשני בנים.

הנחתנו היא שסיפור יהודה ותמר מתחיל לאחר מכירת יוסף, כנאמר בראש הסיפור ההוא:

20. בראשית ל"ח, א

"ויהי בעת ההוא וירד יהודה מאת אחיו".

ראבי"ע ניסה לפתור את הבעיה באמצעות הקדמת ראשיתו של הסיפור על יהודה למכירת יוסף:

21. ראבי"ע בביאורו לל"ח, א

ויהי בעת ההוא - אין זה העת כאשר נמכר יוסף, רק קודם הימכרו... והוצרכתי לפירוש הזה בעבור שאין מיום שנמכר יוסף עד יום רדת אבותינו במצרים רק כ"ב שנה. והנה נולד אונן, שהוא שני לבני יהודה, וגדל עד שהיה לו זרע, וזה לא יימצא בפחות מ"ב שנה. ועוד [נאמר בל"ח, יב] 'וירבו הימים' [-שבהם גדל אף שלה], וגם הרתה תמר והולידה פרץ, והוא בא אל מצרים ויש לו שני בנים.

(בדבריו אלו רומז ראבי"ע כי הוא מתנגד לפתרון המוצע לבעייתנו במדרש סדר עולם רבה (פרק ב).

לפי מדרש זה נשא ער את תמר לאישה בהיותו בן שבע, ובאותו גיל בערך היה אונן כשייבם אותה. אונן הרי מת כעונש על כך ששיחת זרעו ארצה, ועל כך מגיב ראבי"ע שדבר זה לא ייתכן מבחינה טבעית לפני גיל שתים עשרה.

אולם לפי הפשט יש לומר שגם גיל שתים עשרה אינו סביר לייבום, אלא גיל מבוגר בהרבה.

לפי דברי סדר עולם, אף פרץ נשא אישה בהיותו בן שבע, ואף הוליד ממנה בגיל זה שני בנים.

וכבר פירש רבי נחמיה:

19. בראשית רבה (פד, כא)

"כנעניות היו... אין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו".

ההפרדה בין המינים בפסוק ז תתפרש אפוא כרמז לעיקרון שעליו בנויה הרשימה שבהמשך:

ברשימה זו נמנים באופן עקרוני הזכרים בלבד שהם יורשי הארץ.

ואילו הנקבות - כלותיו של יעקב ('בנותיו') ונכדותיו ('בנות בניו') - אינן נמנות ברשימת שבעים הנפש, מכיוון שאלו מהן שנישאו בתוך משפחת יעקב לבני דודיהן או הבנות הקטנות

שעתידות להינשא להם כלולות במניין באמצעות אישיהן, שהרי "אשתו כגופו",

(ואם ארע שהבנות נישאו או שעתידות להינשא מחוץ למשפחה - אין למנותן, מפני שלא ייכללו יותר במשפחת יעקב).

יתר על כן מסביר הרב מדן, שבבית יעקב אכן היו בנות רבות,

כמו בכל משפחה גדולה שיש בה התאמה בין מספר הבנים למספר הבנות.

בני-בניו של יעקב יכלו לשאת את בנות דודיהם לנשים.

אותן בנות רבות לא נמנו בין יורדי מצרים, כיוון שבשום מפקד שנתפקדו בני ישראל לא נמנו הנקבות.

על אחת כמה וכמה - אם נקשור את מספר בני ישראל למספר נחלותיהם בארץ, שנתחלקה לזכרים בלבד, מן הדין הוא שלא תמנינה הנשים.

ואם נשאל, מדוע אם כן נמנו דינה וסרח בת אשר, מציע הרב מדן שדינה נמנתה כדי להשלים את בני לאה למחצית מספר יורדי מצרים (33), וסרח נמנתה כדי להשלים את בני זלפה

לששה עשר

(אם כי אין בדבריו הסבר ברור מדוע נמנו דווקא בנות אלו).

הרב סמט מסביר שהסיבה להזכרתה של דינה במניין היא כנראה שלאחר פרשת שכם ישבה, כנראה, דינה ברווקותה

בבית יעקב, ועל כן לא חלו עליה הסיבות הנ"ל לאי-הכללת הנקבות במניין.

באופן דומה מציע הרב סמט שאולי הטעם להזכרתה של שרח בת אשר הוא שאף היא הייתה בת בוגרת שלא נישאה.

חצרון וחמול בני פרץ בין יורדי מצרים - הייתכן?

ברשימת שבעים הנפש הבאים מצרימה מצויים שני זוגות נכדים של בני יעקב: חבר ומלכיאל נכדיו של אשר (יז), וחצרון

וחמול נכדיו של יהודה (יב).

האם היו בני יעקב בעת הירידה למצרים בגיל הראוי להעמדת בני בנים?

מלבד בנימין צעיר הבנים, היו שאר האחים בני ארבעים עד ארבעים וחמש באותה עת.³

3 יוסף היה בן שלושים ותשע שנה בשנה השנייה של הרעב (שכן בן שלושים היה בעמידו לפני פרעה - מ"א, מו), וראובן היה מבוגר ממנו בשש שנים או בקצת יותר משש.

של ער ואונן. הסבר זה, בנוסף לעובדה שנאמר **"ויהיו בני פרץ"** ולא **"ובני פרץ"** כדרך שנאמר **"ובני בריעה"**, מאפשרים להבין שחצרון וחמול נמנו לצורך הנחלה למרות שעדיין לא נולדו בעת ירידת בני ישראל למצרים.

גם לאחר שמתו, עדיין נשמר מקומם של ער ואונן בין שבעים היורדים, עד שהחליפום חצרון וחמול ומכוחם הם נמנו בספר במדבר בין נוחלי הארץ (ואף שם נזכרים ער ואונן ומכוחם חצרון וחמול).

24. במדבר כ"ו

(יט) **בְּנֵי יְהוּדָה עַר וְאוֹנָן וַיָּמָת עַר וְאוֹנָן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן**: (כ) **וַיְהִיו בְּנֵי יְהוּדָה לְמִשְׁפְּחֹתָם לְשֵׁלָה מִשְׁפַּחַת הַשְּׁלִי לְפָרֶץ מִשְׁפַּחַת הַפְּרָצִי לְזָרַח מִשְׁפַּחַת הַזָּרְחִי: (כא) **וַיְהִיו בְּנֵי פָרֶץ לְחֶצְרֹן מִשְׁפַּחַת הַחֶצְרָנִי לְחֶמּוּל מִשְׁפַּחַת הַחֶמּוּלִי**:**

גם הביטוי **"וַיְהִיו בְּנֵי פָרֶץ"** חוזר בספר במדבר.

סיכום הדברים

לדעתו של הרב מדן ייתכן שמספר היורדים למצרים לא היה שבעים.

היחס בין מספרם של היורדים במציאות למספר שבעים מונחה על פי השיקולים הבאים:

א. מספר הנקבות שירדו למצרים אינו ידוע, כשם שהוא אינו ידוע בשום מפקד. מסתבר שמספר הנקבות קרוב למספרם של הזכרים.

ב. שתי הנקבות שנמנו - דינה ושרח, נמנו כדי להשלים למספר שבעים.

דווקא שתיהן נמנו בשל חלוקה מספרית פנימית שהובאה לעיל, הקשורה לבני לאה ובני זלפה.

עוד ייתכן, ששתיהן נבחרו בשל סגולה כלשהי שהיתה בהן, דוגמת זו שהזכיר המדרש על שרח (ייתכן שהן גם זכו לנחלה או לערים בארץ).

ג. בשעת הירידה למצרים - חצרון וחמול עדיין לא נולדו. אחרי שנולדו למצרים - הם תפסו למפרע את מקומם של ער ואונן בין שבעים הנפש.

ד. המספר שבעים הוא אפוא נכון, אך מתפרש בצורה גמישה, ולכן כולל שתי נשים ושניים שמתו (ויש מי שעתיד לעמוד במקומם). עיקרו של המספר בא לרמוז שחלוקת הארץ לשבעים הנחלות תהא כחלוקת התבל כולה לארצות. **"יצב גבולות עמים למספר בני ישראל"**.

אלא שלאור סיכום זה קשה:

אם כל כוונת התורה היא להשוות את מספרם של יורדי מצרים לתולדות בני נח - מה ערך יש להשוואה זו כשאינה מדויקת?

אם לא ירדו למצרים (על פי חשבוננו) אלא **ס"ו זכרים** (כולל יוסף ושני בניו), מה יועילו לנו שתי נשים (דינה ושרח) ושני מתים (ער ואונן), שעתידיים להיות מוחלפים בשניים שעוד לא באו לעולם (חצרון וחמול)?

והרי מסתמא גם בתולדות בני נח היו בנות, אלא שלא נמנו.

רק בדרך זו מצליח המדרש להכניס את הולדתם של שלושה זורות (ער, פרץ, חצרון וחמול) למסגרת זמן של עשרים ושתים שנה.

מדרש זה מניח לא רק את השתנות הטבע הביולוגי והפסיכולוגי של האדם מאז ימי האבות, אלא גם את שינוי העקרונות שעל פיהם מנהיג ה' את בריותיו, שכן על פיו המית ה' את ער ואת אונן על חטאיהם בהיותם בני שבע; ושני השינויים הללו - הא בהא תליא).

קדם לראבי"ע בפירוש זה רבי טוביה ב"ר אליעזר:

22. רבי טוביה ב"ר אליעזר, בעל לקח טוב, על ל"ח, ב

"זה המעשה היה קודם מכירת יוסף, אלא סיפור הכתוב היא להביא כי לקה יהודה באשתו ובניו על שם מכירת יוסף [כלומר: רק מותם של ער ואונן ושל בת שוע היה לאחר מכירת יוסף]". אף בפירוש רבותינו בעלי התוספות (ל"ח, א) התקשו בבעייתנו והציעו כאפשרות כי **"האי יורד [יהודה מאת אחיו] - קודם מכירה הוא"**

אולם דברי ראבי"ע ובעל לקח טוב אינם פותרים את הבעיה, משום שחסרות לנו שנות **דור** נוסף, ואילו האפשרות להקדים את נישואיו של יהודה למכירת יוסף מוגבלת ביותר:

יהודה היה כבן עשרים בעת מכירת יוסף, ואם נשא את בת שוע לפני מכירתו, לא היה זה אלא שנים ספורות לפני כן, ועדיין אין בתוספת זו כדי לפתור את בעייתנו.

(כמו כן על הסברו של ראבי"ע יש להקשות לא רק בגלל פתיחת הסיפור במילים 'בעת ההיא' אלא גם בגלל סיבה נוספת: בעת מכירת יוסף רועה יהודה עם אחיו את צאן אביהם בשכם ובדותן, ואילו בסיפור שבפרק ל"ח נאמר שיהודה פרש ממשפחתו וניהל את ענייני צאנו בשותפות עם חירה רעהו העדולמי במשך שנים רבות.)

הרב מדן מציע שיהודה אכן ירד מאת אחיו בעקבות מכירת יוסף, והפרשיות אירעו כסדרן.

בכ"ב השנים שעברו עד לירידת בני ישראל למצרים הוליד יהודה את ער, אונן ושלה.

ער ואונן מתו לאחר שגדלו ונשאו את תמר, ויהודה נשא את תמר והוליד את פרץ וזרח.

ירידת בני ישראל למצרים היתה סמוכה ללידתם של פרץ וזרח, ועדיין לא נולדו חצרון וחמול.

כך מתפרשות כ"ב השנים ברווח, ורק נותר להסביר מדוע נמנו חצרון וחמול, **שעדיין לא נולדו, בין יורדי מצרים**.

אלא שאם נתבונן בסגנון התורה במנותה את חצרון וחמול, ונשווה אותו לשני הנכדים האחרים - בני בריעה, חבר ומלכיאל, נראה שיש הבדל בסגנון.

23. השוואה בין נכדיו של אשר לנכדיו של יהודה

בנכדיו של אשר נאמר:

"ובני אשר - ימנה וישוה וישוי ובריעה ושרח אחתם, ובני בריעה חבר ומלכיאל". (מ"ו, י"ז)

ואילו בנכדיו של יהודה נאמר:

"ובני יהודה - ער ואונן ושלה ופרץ וזרח, וימת ער ואונן בארץ כנען, ויהיו בני פרץ חצרון וחמול". (מ"ו, י"ב)

לכן סובר הרב מדן שממשמעות הפסוק נראה, שחצרון וחמול נועדו להשלים את מספר בניו של יהודה לחמישה לאחר מותם

משלימים לשבעים. אילוצים שונים (עיין ברש"י במדבר כ"ו) ויציאתו של שבת לוי מן המניין משנים את מבנה המשפחות כעבור מאתיים וחמישים שנה, ערב הכניסה לארץ. ועדיין **חמישים ושבע** משפחות נמנות במפקד שבמדבר כ"ו, ועם יעקב ושנים עשר בניו עולה המספר לשבעים. (לעניות דעתך, בנחלת "ראובן" נחלו כל אלו מבניו שלא נספחו אל המשפחות הגדולות שנמנו לחוד - הנוך ופלוא וחצרון וכרמי, וכן הלאה ביתר השבטים.)

(ומעיר הרב מדן שאם נטען שאינו בדין שיימנו יעקב ושנים עשר בניו בנפרד מחמישים ושבע המשפחות – הרי שניתן לענות ולאמר שניתן להשלים את חמישים ושבע המשפחות בפרשת פנחס בעזרת שלוש-עשרה משפחות לוי שנמנו בהמשך הפרשה, ושקיבלו ערים בארץ. ומספר שבעים לא זז ממקומו.)

קרוב הדבר כי מספר שבעים בני יעקב, כמספר שבעים המשפחות היה קבוע... כעין מספר קודש...³⁴ במספר המקובל של שבעים בני ישראל, בניו ובניו של יעקב אבינו, נכללו אף ער ואונן, בתור בניו של אחד השבטים, וכשבא הכתוב לפרט את שמות בני ישראל שירדו למצרים אחר מותם של אלה, מובן שהיה לו למצוא אמצעים כדי שלא ימעט המספר הכללי משבעים... אולם אין לחשוב שנכנסו חצרון וחמול פשוט למלא את החיסרון, שאם כן עדיין קשה לנו להבין מפני מה נשארו במקומם שמותם של ער ואונן, וקשה גם כן מה הועיל הכתוב בהזכירו את חצרון וחמול, מכיוון שלפי מה שאמרנו למעלה לא נולדו שניהם אלא במצרים.

כדי להבין הדבר על בוריו, עלינו לזכור כוונת תורת הייבום, שכל מעשה תמר סובב עליה. כוונת הייבום הריהי להקים שם המת בישראל (דברים כ"ה, ו) והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת [של היבם] ולא ימחה שמו מישראל.

בנדון שלנו, מכיוון שהמתים היו שניים, היו צריכים שני הבנים הראשונים, ולא הבכור בלבד, לקום על שם המתים. לפיכך לו ייבם שלה את תמר, היה בנו בכורו נחשב לבא כוחו של ער ובנו השני לבא כוחו של אונן. אולם תמר לא נתייבמה לשלה... [אלא] ליהודה, אבי בעליה המתים... מובן הדבר, שהבדל גדול יש בין בן אחיו של מת ובין בן אביו של מת.

בסדר דורות המשפחה עומד בן אחיו של מת במדרגה שווה לזו שבה היו עומדים בניו של המת לו נולדו, ועל כן מן הראוי שייכנס במקומם, בעוד שבן אביו של מת עומד במדרגת המת עצמו ולא במדרגת בניו. וגדול ערכו של ההבדל הזה בנדון שלנו.

...כל אחד מבני השבטים זכה לייסד בישראל משפחה משלו, משפחה הנקראת על שמו, ולפיכך גם פרץ וזרח, בתור בניו של יהודה זכו לזה, ויהודה, מכיוון שהוליד חמישה בנים, ער ואונן ושלה ופרץ וזרח, זכה לחמש משפחות, ואין מן הראוי שתקופח ממנו זכות זו. אולם לו קמו פרץ וזרח תחת ער ואונן, היו משפחות בני יהודה רק שלוש, ומה שהרוויח יהודה מצד זה

גם כאלו שמתו בצעירותם, ולא זכו להקים עמים - לא נמנו ביניהם. **כיצד גמישות חשבונית יכולה לחפות על בעיית ההשוואה?**

ומסביר הרב מדן :

25. הרב מדן

העיקר אינו מספר האנשים אלא מספר הנחלות - "בהנחל עליון גוים". שבעים ארצות הנחיל הקב"ה לבני נח, וכנגדן שבעים נחלות לבני משפחת יעקב. אף אם המספר אינו תואם בדיוק את מספר יורדי מצרים - מספר שבעים הנחלות לא זז ממקומו. לשם כך, יימנו העתידיים להיוולד במקום המתים, ותשמורנה נשים את הנחלה ליוצאי חלציהן. וראיה גדולה לדבר: משפחות בני ישראל הנמנות בפרשתנו, מלבד יעקב ובניו, מונות חמישים ושבעה נפשות. יעקב ושנים עשר בניו

נספח:

יישובו של קאסוטו שמזכיר מאד את הסברו של הרב מדן

בשנת תרפ"ט הקדיש פרופ' מ"ד קאסוטו מאמר בשם 'מעשה תמר ויהודה' לטיפול בבעיה זו.⁴ נביא כאן את עיקרי דבריו:³³ האם הסתירה הזאת (בין הכרונולוגיה של סיפור יוסף לבין התמשכות האירועים בסיפור יהודה ותמר) נמצאת באמת? כדי לעמוד על העניין, נעיין בדיוק ובתשומת לב במקראות עצמם... נתחיל במה שכתוב בבראשית מ"ו... כשבא הכתוב להזכיר את חצרון ואת חמול הריהו משתמש בניב מיוחד להם, שונה מאלה שהשתמש בהם בשביל שאר בני ישראל. על פי הרוב כתוב 'ובני פלוני'... וכאן כתוב 'ויהיו בני פרץ' וגו'. השינוי החיצוני הזה מעיר בלבנו הרושם שרצה הכתוב להשמיענו פה איזה דבר מיוחד, שונה ממה שרצה להשמיענו על אודות שאר בני ישראל... ומכיוון שעל ידי הנוסח 'ובני פלוני' מובאים פה שמותם של יורדי מצרים, הרשות בידנו לשער, כי כשעזב הכתוב את הנוסח הזה ונקט לשון 'ויהיו בני פרץ', כיוון בזה ללמדנו כי בניו של פרץ לא מיורדי מצרים היו, אלא משום איזו סיבה אחרת נזכרו כאן. תדע, שאף בני יוסף לא היו מיורדי מצרים, ואף הם נזכרו כאן (פסוק כ) בשינוי לשון.

עלינו לחקור עתה, מאיזו סיבה ובאיזו כוונה בא הכתוב להגיד לנו, שנולדו לו לפרץ **בארץ מצרים** חצרון וחמול. מן הראוי שנשים לב אל העובדה, כי גם ער ואונן נזכרים פה (פסוק יב): 'ובני יהודה ער ואונן ושלה, ופרץ וזרח, וימת ער ואונן בארץ כנען'. למה לו להזכירם, מכיוון שכבר מתו קודם שירד יעקב עם בניו ובניו למצרים?... גם הפעם עלינו לחקור על כוונת הכתוב.

4 המאמר נתפרסם לראשונה ב'ציונים', קובץ לזכרו של י"ג שמחוני, ברלין 1929, וחזר ונתפרסם בספר מאמריו של קאסוטו ספרות מקראית וספות כנענית (ירושלים תשל"ב) כרך א עמ' 108-117.

33 קאסוטו ניסח את דבריו על סמך הנחתו בעניין המסורות שרווחו בישראל. אנו השמטנו את הביטויים הקשורים בהשקפתו זו, שאינם נחוצים כל כך להבנת הטיעון במאמרו אך עלולים להפריע למי שאינו מכיר את שיטתו.

34 ראה מה שכתבנו בסוף סעיף ב על ההקבלה בין רשימתנו לבין רשימת שבעים אבות האומות ב'תולדות בני נח' שבפרק י'.

היה מפסיד מצד זה. כדי למלא מקום המתים באופן שלא יתמעט מניין משפחותיו של השבט, צריך היה שתיוסדנה שתי משפחות מיוחדות, מלבד אלה של שלושת בני יהודה הנותרים. לפיכך לא פרץ וזרח, אחיהם של ער ואונן, והעומדים בסדר דורות המשפחה במדרגה שווה למדרגתם, קמו על שם המתים, אלא שני בניו הראשונים של פרץ, חצרון וחמול, בני בנו של יהודה, העומדים במדרגה שווה למדרגת ער ואונן, קמו על שם דודיהם...³⁵ ובוזה נתקיימה כלפי ער ואונן מצוות 'ולא ימחה שמו מישראל', שהרי אף על פי שמתו שניהם בלא בנים, לא

נמחו שמותם מתוך מגילות היוחסין למטה יהודה...³⁶

עתה ברור לנו מפני מה נזכרו ער ואונן במ"ו, יב (ובבמדבר כ"ו, יט) וברור לנו גם כן מפני מה נזכרו שם חצרון וחמול אף על פי שבשעת ירידת מצרים עדיין לא נולדו: צריך היה להגיד מעכשיו שנולדו לו לפרץ שני הבנים האלה באי כוחם של ער ואונן, כדי להצדיק הזכרת שמותם של המתים בתוך הרשימה. וכוונת הכתוב (מ"ו, יב) שהיה נראה לכאורה שתום ומתמיה מתפרשת לנו ממילא בכל פרטיה:

ובני יהודה ער ואונן ושלה ופרץ וזרח.

כלומר חמישה אלה נולדו לו ליהודה קודם ירידתו למצרים.

וימת ער ואונן בארץ כנען.

כלומר, ואף על פי ששניים מהבנים האלה, ער ואונן, מתו בארץ כנען ועל כן לא היו מיורדי מצרים, מכל מקום:

ויהיו בני פרץ חצרון וחמול

באי כוחם של ער ואונן, ועל כן לא נפקד מקומם [-של ער ואונן]

בתוך בני יהודה.³⁷ מובן הדבר שאין חצרון וחמול נכללים במספר שבסוף פסוק טו [שלושים ושלוש נפשות בני לאה]; אך נכללים בו ער ואונן מפני הטעם שביארתי למעלה.

35 כאן מוסיף קאסוטו: "כי כך היה הדבר על פי המסורת המקובלת בישראל, מוכח לפי דעתי מתוך הכתוב בספר במדבר כ"ו, יט-כא. שם נרשמות זו בצד זו משפחת הפרצי, משפחת החצרוני ומשפחת החמולי; זאת אומרת, שכל אחד משני בניו הראשונים של פרץ ייסד משפחה בפני עצמה, ורק מולדתו אשר הוליד אחריהם ייסדה משפחה שלישית שנקראה על שמו הוא (של פרץ). ומדוע לא נמנו גם שני בניו הראשונים ובניהם של אלה על המשפחה הנקראת על שם אביהם (פרץ), כמו שהיה הדבר ברוב משפחות ישראל, שנקראו על שם נכדיו של יעקב? בלי ספק מפני ששני בניו הראשונים של פרץ נכנסו תחת בניהם של ער ואונן, וייסדו שתי משפחות למלא מניין של חמש המשפחות לבני יהודה ולהקים שמות המתים בישראל."

36 כאן מוסיף קאסוטו: "ואולי יש לשער, כי הביטוי המשפטי 'ולא ימחה שמו מישראל' נוצר דווקא מתוך המנהג המתגלה לנו במעשה ער ואונן, שלא למחות מעל מגילות היוחסין שמותם של אלה שמתו בלא בנים, כשמילאו בני אחיהם את מקום בניהם."

37 כל פירושו של קאסוטו לפסוק הקשה הזה - מ"ו, יב - נמצא כבר בפירושו אור החיים לפסוק זה, למעט דבר מרכזי אחד: בעל אור החיים לא ניצל את פירושו לפסוק כדי לשנות את המשמעות הכרונולוגית שרגילים הכול לתת לפסוק זה, כי חצרון וחמול היו מיורדי מצרים. השימוש בפרשנות הפסוק הזאת ליישוב הבעיה הכרונולוגית בדרך הפשט הוא חידושו הגדול של קאסוטו.